

Abbasi Daveti Sürecinde Ammâr B. Yazid

Mehmet ATALAN*

ABSTRACT

Ammâr b. Yazîd is one of the leaders of the early Hashimiyya movement in Khurâsân. Having played a part unacceptable to the Abbasîds in the formative sta.g.e.s their da'wa in Khurâsân, the official Abbasîd propaganda later obliterated as much as possible of his memory, minimised his part in the da'wa and presented him as a heretic. Around 111/729 a dâi (propaganist) named Ammâr b. Yazîd and nicknamed Khidâsh was send Merw to head a new Abbasîd da'wa organization in Khurasan. Khidash expounded extremist doctrines and was eventually repudiated by the Abbasîd imam, Muhammed b. Ali; He was arrested and executed in 118/736. Khidash had acquired followers of his own, known as the Khidashiyya. Some Heresiographhers report that Khidash taught the doctrines of the Khurramiyya.

KEYWORDS: *Ammâr b. Yazîd(Khidash), Hashimiyya, Abbasîd Da'wa, Khidashiyya, Khurramiyya.*

Ali ve Abbâsoğullarından oluşan Hâşimoğulları, Emevî Devletinin son döneminde toplanarak kendi durumlarını, karşılaştıkları zorlukları, Emevîlerin içine düştüğü sıkıntıları ve iktidar mücadelelerinde halkın göstereceği temayül ile rağbeti müzakere ettiler. Akabinde halkı, gizlice kendilerini desteklemeye davet ettiler.¹ Muhammed b. Ali, hicri ikinci asrın başında sağlam ve gerçekçi bir ihtilal planı hazırladı; nakipler ve davetçiler tayin ederek onlara propagandayı gizlice yürütmelerini emrederken, Ali taraftarlarını teskin için de daveti Âl-i Beyt adına yapar görünmelerini tavsiye etti.² Hâşimoğullarının

* **Dr.**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

- 1 Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbn Tiktaka(709/1309), *el-Fahri fi Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut 1966, 147. Ayrıca bkz., M.A. Shaban, *The Abbasid Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1970, 150.
- 2 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî(310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, I-XI, Beyrut 1967, VII/379; (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve fihi Ahbâri'l-Abbâs ve Veledihi*, thk. Abdulazîz Dürî, Abdulcebar Muttalibi, Beyrut 1971, 204; Hasan İbrâhîm Hasan, *Siyâsi-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi*, Kayhan Yay., Çev.Ismâil Yiğit, Sadreddin Gümüş, I-VI, İstanbul 1987, II/296;

iki kolu Alioğulları ve Abbâsoğulları arasındaki ilişkiler karşılıklı dostluk ve samimiyet üzerine kurulmuştu. Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye(99/117)'nin imâmet hakkını Abbâsoğullarına devretmesine kadar, iki ailenin ortak düşmanları Emevîlere karşı birlik ve beraberlik içindeydiler.³ Ebû Hâşim'in yanında büyümüş ve onun derslerine katılmış olan Abbâsoğullarından Muhammed b. Ali(125/742),⁴ Hâşimiyye teşkilatı içinde tanınan biriydi.⁵ Ebû Hâşim, Humeyme'de vefatından önce yanında bulunanlara, uhdesindeki imamet ve hilafeti talep hakkını Muhammed b. Ali'ye devrettiğini bildirmiş ve onlardan kendisinden sonra Muhammed'e tabi olmalarını istemiştir. Ebû Hâşim'in, özellikle de kendisinin önceden başlatmış olduğu Horasan ve Irak'taki mensuplarına karşı hareket tarzı konusunda tavsiyelerde bulunduğu belirtilmektedir.⁶ Ayrıca Ebû Hâşim, Muhammed b. Ali'den kendisinin başlatmış olduğu daveti tamamlamasını istemektedir. Ebû Hâşim'in bu tür haberlerden, Muhammed'e çizdiği stratejiyi detaylı bir şekilde izah ettiği anlaşılmaktadır. Muhammed b. Ali'ye Kûfe'yi merkez alarak Horasan'a açılmasını tavsiye eden Ebû Hâşim, *Âl-i Muhammed* adına davette bulunmak üzere adamlar göndermesini söylemiştir.⁷

Ebû Hâşim'in ölümünden sonra, Kûfe'de Muhammed b. Ali etrafında toplanan dâiler, davet alanını Horasan'a taşıyarak yeni bir yapı oluşturmuşlardır. Horasan'a giden ilk kişi, iyi bir teşkilatçı, Muhammed b. Ali'yi muhtelif yönlerden etkilemiş ve onu daha aktif bir siyasete teşvik etmiş olan Irak'taki baş dâî Bukeyr b. Mâhân'dır.⁸ Horasan'daki ilk dönem Hâşimiyye hareketinin liderlerinden olan Ammar b. Yezid'in, Bukeyr b. Mâhân ile Kûfe'de yakın

Shaban, *The Abbasid Revolution*, 150; I.A. Mansurnur, "Internal Structure and Ideological Basis of the 'Abbasid Da'wa", *Islamic Quarterly*, XXXV/2 (1991), Londra, 98-116.

3 Bkz., Hasan, *Siyâst-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi*, II/11 vd; S. Moscati, "Testamento di Abu Hashim", RSO, XXVII (1952), 24-28.

4 Muhammed b. Ali hakkında geniş bilgi için bkz., Nahide Bozkurt, *Abbâsî İhtilalinin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, 23-24.

5 Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî(279/892), *Ensâbu'l-Esrâf*, III. Kısım, thk. Abdülazîz ed-Dürî, Beyrut 1978, III/79; (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 173-174.

6 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, II/80, 114; Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb el-Ya'kûbî(292/904), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1960, II/297; (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 188; Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî İbn Abd Rabbîhi(328/939), *el-İkdu'l-Ferîd*, nşr. Mufid Muhammed Kâmiha, I-IX, Beyrut 1987, IV/476; Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim İbnü'l-Esir(630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, nşr., Ebû'l-Fidâ Abdülâh Kâdi-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-X, Beyrut 1987, 53-54; İbn Tiktaka, *el-Fahri fi Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmîyye*, 143-144; Ebû Yezid Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn(808/1406), *Mukaddime*, Çev., Zakir Kâdiri Ugan, I-III, İstanbul 1990, III/100; Faruk Ömer, *Tabiatü'd-Daveti'l-Abbâsiyye*, Beyrut trz., 106; Wilferd Madelung, "Shi'a", *Dictionary of the Middle A.g.e.s*, New York, XI (1989), 227; Bernard Lewis, "Hashimiyya", *The Encyclopedia of Islam(2nd Edition) EF*, II (1975), 265.

7 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/114-115; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/379. Ayrıca bkz., el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/297; İbn Abd Rabbîhi, *el-İkdu'l-Ferid*, IV/475-478.

8 (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâs*, 197.

temas kurarak, ona güven verdiği, sonra da 118/736 yılında Abbasiler adına Horasan'a dâî olarak gönderildiği anlaşılmaktadır.⁹ Horasan, daha önceden ideolojik isyanların çıkmadığı bir coğrafya idi. Abbasilerin başa geçmesiyle kısmen de olsa dağılma sürecine giren Haşimiyeye teşkilatını, iç çekişmelerin yoğunlaştığı Kûfe'den uzaklaştırmak ve Âl-i Muhammed sevgisinin belli bir aile veya kabilenin tekelinde kalmaksızın yoğun olarak yerleştiği Horasan'da kuvvetlendirmek kanaatimizce oldukça makul bir tercihtir.¹⁰ Peygamber ailesi sevgisinin belli bir aile veya kabilenin işte bu tarihten itibaren Abbâsî daveti, Ammar b. Yezid'in katılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır.¹¹ Bizim bu makaledeki esas amacımız, Abbâsî daveti sürecinde Ammar b. Yezid'in yeri hakkında bilgi verip kısa bir değerlendirme yapmaktır.

Hıdâş olarak da adlandırılan Ammar b. Yezid'in kimliği, fikirleri ve faaliyetleri konusunda oldukça karışık ve farklı bilgiler bulunmaktadır. Ammar b. Yezid'in, kaynaklarda Ammar b. Büdeyl,¹² Ümâre b. Yezid,¹³ Ammar b. Yezid ve Hıdâş b. Yezid¹⁴ şeklinde farklı adları mevcuttur. Ammar'ın önceden Hıristiyan olduğu, Kûfe yakınlarında Hire'de çanak çömlekçilik yaptığı ve sonradan Müslüman olup Kûfe'de medrese hocalığı yaptığı da belirtilir.¹⁵ Ammar'ın faaliyetlerini ve gulat fikirlerini öğrenen Horasan valisi Esed b. Abdillâh onu yakalatıp huzura getirtir. Konuşma sırasında kendisine ağır sözler söyleyen Hıdâş'ın dilini kestirip gözlerini oydurarak öldürttüğü, daha sonra da Amul şehrinde astırıldığı anlatılır.¹⁶ Ayrıca Belâzûrî'den yapılan bir riva-

9 el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/116; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/50; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/122.

10 Bkz., S. Husain M. Jafri, *Origins and Development of Shi'a İslâm*, London 1979, 272.

11 Bkz., Bozkurt, *Abbâsî İhtilalinin Oluşum Süreci*, 47.

12 Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhi el-Makdisî (IV. hicri yüzyıl), *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*, nşr. Clement Huart, I-VI, Paris 1919, VI/60. Ayrıca bkz., Farhad Daftary, "Sectarian and National Movements in Iran, Khurasan and Transoxania During Umayyad and Early Abbasid Times", *History of Civilisation of Central Asia*, Unesco trz., 6.

13 el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-Esrâf*, II/80, 114; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/196.

14 Ammar b. Yezid'in ismi konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Yaygın olanın aksine *Hıvâş* ismi de geçmektedir. Muhammed Nasr el-Mühenna, *el-Futuhatü'l-İslamiyye ve'l-Alâkatü's-Sultaniyye fi Asya*, İskenderiye 1990, 106.

15 el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/117; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/196.

16 Ebu'l-Abbas Abdillâh b. Şirşir el-Enbârî Nâşi el-Ekber (293/906), *Mesâ'ilu'l-İmâme ve Kitâbu'l-Evsat fi'l-Makâlat*, Beyrut trz., 35; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109-110. Ayrıca bkz., Gerald R. Hawting, *First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate, AD 661-750*, London 2000, 112; Sanders, J. J., *History of Medieval Islam*, London 1978, 101. İbn Kesir, Ammar'ın Esed b. Abdillâh tarafından değil, Irak ve Horasan valisi olan Halid b. Muhammed el-Kâsrî tarafından öldürüldüğünü zikreder. İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Amr İbn Kesir (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1974, IX/320. Rivayetin devamında Esed, Hıdâş'ın dilini kestirip gözlerini oydurarak: "Senden Ebû Bekir ve Ömer'in intikamını aldırın Allah'a hamd olsun" der. el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/117; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109-110. Esed b. Abdillâh, Ammar b. Yezid'i Amul'da Yahya b. eş-Şeybanî'ye öldürterek astırıldığı da rivayet edilir. el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/117; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109-110. Nâşi el-Ekber'e göre, Ammar b. Yezid Kâbil şehrinin kapısından astrılmıştır. Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilu'l-İmâme*, 34.

yette ise, Ammar'ın, Muhammed b. Ali'nin taraftarlarınınca öldürüldüğü belirtilmektedir.¹⁷ Ammar b. Yezid öldürüldükten sonra, taraftarları onun imametini savunarak, onun ölmediğini, göğe çıkarıldığını iddia ettiler. Onlar, "Ve Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük," demeleri yüzünden (onları lanetledik). Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilafa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak öldürmediler"¹⁸ ayetini tevil ederek, Meryem oğlu İsa'nın öldürülmediği gibi Ammar b. Yezid'in de öldürülmediğini iddia ettiler.¹⁹ Ammar b. Yezid'in öldürülmeden önce, Kûfe'den gelerek İkrime'nin yerine geçen Kesir b. Sa'd'ın ümmî oluşunu ileri sürerek, onun görevini üstlenen şahıs olduğu da rivayet edilir.²⁰ Ammar b. Yezid, Kûfe'den Merv'e gittiğinde, oradaki bütün insanlar ona itaat etmiştir. Çünkü Ammar, Merv'de Abbasîlerin temsilcisi olarak bulunmuştur.²¹

118/736 yılında İrak'taki baş dâî ve Abbasîlerin davasını benimsemiş olan Bukeyr b. Mâhân, Horasan'daki Abbasi taraftarlarının başına lider olarak Ammar b. Yezid'i göndermiştir. Ammar b. Yezid, Horasan'daki Abbasi davetinin başına geçtikten sonra adını değiştirmiş, Hıdâş ismini kullanmaya başlamıştır.²² Çünkü bu dönemde davetin gizliliği sebebiyle, dâîler kod isim kullanıyorlardı.²³ Ammar, orada ilk olarak Muhammed b. Ali lehine propaganda yapmakla işe başladı. İnsanlar onun çağrısına kulak verdiler, etrafında toplandılar ve ona itaat ettiler. Kaynaklarda Ammar, kadınların ortaklığını ortaya atarak,²⁴ bu işin Muhammed b. Ali'nin emri olduğunu iddia etmiştir.²⁵ Etrafında topladığı kişilere; "Namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerin olma-

17 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/117.

18 4. Nisa, 157.

19 Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilu'l-İmâme*, 34-35

20 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/51; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/144.

21 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109; el-Makdisî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*, VI/61.

Ayrıca bkz., Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Çev. Fikret Işıltan, AÜ. Basımevi, Ankara 1963, 244.

22 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/196; İbn

Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/320. Ayrıca bkz., Daftary, "Sectarian and National Move-

ments", 6; Moshe Sharon, "Khidash", *EP*, V (1979), 1-3, 1. Bir başka rivayette Ammar b.

Yezid'i Horasan'a gönderenin, doğrudan Muhammed b. Ali olduğu zikredilir. el-Belâzurî,

Ensâbu'l-Esrâf, III/116-117. Ayrıca bkz., Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilu'l-İmâme*, 34. Hıdâş kelime

olarak, yırtmak veya tırmalamak, manasına gelen 'h-d-s' kökünden türetilen bir kelimedir.

el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/117; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/51. Bazı

rivayetlerde ondan Haddâş diye bahsedilir ve "O, dini parça parça halinde yırtmıştır" ifadesi

kullanılır. el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/117; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/

51. Ayrıca bkz., Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 242.

23 Krş., Sharon, *Black Banners from the East: The Establishment of the Abbasid State-Incuba-*

tion of a Revolt, Jerusalem, Magnes Press, and Leiden: E.J. Brill, 1983, 171.

24 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III/117; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109-110;

el-Makdisî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*, VI/61; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/320.

25 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109; Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-

diğını söyleyerek bunları tevil yoluna gitti. Ona göre, namaz, oruç ve hac semboliktir. Namaz imama dua etmek, oruç imamı gizli tutmak, hac da imama yönelmektir,²⁶ cihad, imama muhalefet edenlerin suikast yoluyla kanını akıtmak, zehirlenmek ve mallarını almaktır.²⁷ Hıdaş, bu görüşlerini Kur'an'da şu ayetle de destekliyordu: "İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandıktan sonra iman ve iyi amelde sebattır). Allah iyi ve güzel yapanları sever."²⁸ Ammar b. Yezid, bir müddet sonra Abbâsî davetinden kopmuş ve imamın emirlerinden yüz çevirerek Hürremiyye inancını ortaya koyarak,²⁹ halkı ona davet etmeye başlamıştır.³⁰ Hıdaş'ın misyon kayıtlarından sıyrılarak kendisini, diğer pek çok ilahi hikmet sahipleri gibi ortaya atmış ve normal dâî, sadece kendi reisinin emirlerini icra eden kimse olacağı içindir ki, kendisini bizzat reis yapmış olması uzak bir ihtimal değildir. Hürremî fikirleri olan Hıdaş, böylece, mutasavvıflar ve İranlı ıslâhatçılar tarafından o kadar sıkça neşredilen akaidin, beşeriyeti yetiştirmek, onlara rehberlik yapmak için şahıs haline gelen en yüksek hikmet inancının ilk temsilcisi de olacaktı.³¹ Sharon da Ammar b. Yezid hadiselerini değerlendirirken, onun Hürremî olduğunu gösteren herhangi bir olayın olmadığını söyler ve o dönemde sevilmeyen kişilerin bu gibi gulat fikirlerle suçlandığı gerçeğinin Ammar b. Yezid için de doğru olduğunu belirtir.³²

Cevzi(597/1200), *el-Muntazam Fi Târîh'l-Ümeme ve'l-Mülük*, thk., Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1992, VII/186; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/196; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/320. Ayrıca bkz., Daftary, "Sectarian and National Movements", 6.

26 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/196. Ayrıca bkz., Daftary, "Sectarian and National Movements", 7.

27 Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilu'l-İmâme*, 32.

28 5. Maide, 93.

29 Hürremiyye bazen Mazdekiyye ile eş anlamlı olarak kullanıldığı gibi farklı olarak da düşünülmektedir. Kırmızı renkli elbiseler, işaretler ve bayraklar kullandıkları için Hürremiyye'den Muhammire diye bahseden İbnü'n-Nedim, bu isimle mezhebin bir bölümünü değil genel olarak Mazdek'in hareketini kastetmektedir. (Muhammed b. İshâk İbnu'n-Nedim(385/955), *el-Fihrist*, Beyrut 1994, 405). Hürremiyye'yi iki gruba ayıran Bağdâdî, ise birinci grubun İslâm'dan önceki Mazdekiler, diğerinin de onların devamı olan Bâbekiyye ve Mazhâriyye fırkaları olduğunu söylemekte ve bu ikincileri Hürremdiniyye adıyla zikretmektedir. Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bagdâdî(429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fiğlah, TDV., Yay., II. Baskı, Ankara 2001, 221. Mes'ûdî ise, Hürremiyye'yi Horasan'lı Ebû Müslim'in mensupları ile aynı fırka olarak kabul etmektedir. Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî(346/957), *İsbâtu'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebi Tâlib*, II. Baskı, Beyrut 1988, III/305.

30 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/196. Ayrıca bkz., Daftary, "Sectarian and National Movements", 6.

31 Bkz., Gerlof Van Vloten, *Emeviler Devrinde Arap Hakimiyeti, Şîa ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, Çev., Mehmet Said Hatipoğlu, Ankara 1986, 62.

32 Sharon, *Black Banners from the East*, 169.

Hıdaş lakabından dolayı, Ammar b. Yezid'in taraftarlarına *Hıdaşîyye* denmiştir. Ebû Müslim'in taraftarlarına Müslimiyye dendiği gibi, Ravendiyye de onları Hadişu'd-Din (dini bozanlar) olarak isimlendirir. Ebû Müslim Abbasi-lerden imametini kendilerine geçtiğini iddia ettiği gibi, Hıdaşîyye taraftarları da imametini Muhammed b. Ali'den Ammar b. Yezid'e geçtiğini iddia etmektedirler. Onlar tenasühe inanırlar ve Allah'ın kendisini bir suretten diğer bir surete çevirip kullarına çeşitli zamanlarda gözükebildiğini iddia ederler. Cebrail'in Peygamber'e bir bedevî olan Dihyeti'l-Kelbi şeklinde görünüp İman ve İslâm hakkında sorması, Peygamber'in de "bu, dininizi öğretmek üzere size gelen Cebrail'dir," demesini delil olarak kullanırlar.³³ Bazı kaynaklar onların sapık olduğunu da iddia etmektedirler. Hıdaşîyye, Horasan ve Batı İran'da kısmen Mazdekîlerden teşekkül etmiş ve Abdullah b. Muaviye tarafından bir müddet kontrol altında tutulmuştur.³⁴

Ammar b. Yezid, kendisine tabi olanlara, bu fikirlerini Muhammed b. Ali'nin emriyle yaydığını söylüyordu.³⁵ Onun görüşlerine tabi olanlar arasında Mâlik b. Heysem, Harîş b. Süleyman el-A'cem³⁶ ve Muhammed b. Süleyman b. Kesir³⁷ de vardır. Ancak Muhammed b. Ali çeşitli şehirlere gönderdiği adamları vasıtasıyla Ammar'ın görüşlerini yalanlamış ve halkın bunlara inanmamasını istemişti.³⁸ Horasan'daki Abbasoğulları taraftarları, liderleri Muhammed b. Ali'ye durumlarını bildirmek üzere Süleyman b. Kesir'i 120/747-8 yılında Humeyme'ye gönderdiler. Muhammed b. Ali, Hıdaş'ı gulat fikirleri sebebiyle reddetmiş ve onun kendisi hakkındaki yalanlarına inanan Horasanlılarla münasebetine son vermişti. Muhammed, Süleyman'a kızgınlığının sebebinin izah ederek, 'Ammar b. Yezid'i ve onun fikirlerini takip edenlere lanet olsun' dedi ve Süleyman'ı verdiği bir mektupla Horasan'a gönderdi. Horasan'dakiler mektubu açınca içinde Besmele dışında hiçbir şey bulamadılar. Süleyman, bunun onlara çok ağır geldiğini ve Ammar b. Yezid'in getirdiklerinin Muhammed b. Ali'nin emrine aykırı olduğunu farkına vardıklarını söyler. Muhammed b. Ali, Süleyman b. Kesir'in ardından aynı sene içinde Bukeyr b. Mahân'ı da bir mektupla Horasan'daki taraftarlarına gönderdi. Bu mektupta, Ammar b. Yezid'in, kendi davetlerini saptırarak taraftarlarını farklı bir yola yönlendirdiğini yazıyordu. Ancak bu sorunu çözmede etkili olamadı. Bunun

33 Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilu'l-İmâme*, 32.

34 el-Makdisî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*, V/134. Ayrıca bkz., Daftary, "Sectarian and National Movements", 6.

35 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109; Ebû Yezîd Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn (808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber*, I-VII, Beyrut 1992, II/101.

36 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109.

37 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/109. Ayrıca bkz., Vloten, *Emeviler Devrinde Arap Hakimiyeti*, 93.

38 Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilu'l-İmâme*, 34; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber*, III/101-102. Ayrıca bkz., Marshall G.S. Hodgson, "İslâmî Muhalefet", *İslam'ın Serüveni*, Çev., Metin Karabaşoğlu, İz Yay., I-III, İstanbul 1993, 226.

üzerine Bukeyr, Muhammed'e geri döndü. Bu defa Muhammed b. Ali, onunla bir kısmına bakır, bir kısmına demir geçirilmiş asalar gönderdi. Bukeyr, bu asaları topladığı nakipler ve taraftarlar arasında dağıttı. Bunun üzerine Horasanlı taraftarlar, Muhammed b. Ali'nin amacına muhalif davrandıklarını anladılar ve iddialarından vazgeçip tövbe ettiler.³⁹ İbn Kesir, Muhammed b. Ali'nin asaları göndermesinin sebebini, "Horasanlıların kendisine yaptıkları isyana işaret ettiğini, bu asaların renklerinin birbirinden farklı oluşu gibi onların da farklı renklerle ihtilafa düştüklerini hatırlatıcı bir misal olduğunu" şeklinde ifade etmektedir.⁴⁰ Bütün bunlardan sonra Bukeyr'in Horasan'a gittiği ve Ammar b. Yezid'in yaydığı gulat düşünceleri düzelttiği, insanların da Muhammed b. Ali'nin emirlerine ve yoluna yeniden döndüğüne işaret edilir.⁴¹ Daha sonra, Muhammed b. Ali, Horasan'ı kontrol görevini sekizi Arap ve dördü mevaliden olan 12 kişilik bir heyetin yardımıyla Süleyman b. Kesir adlı güneyli bir Arap'a verdi.⁴²

Ammar b. Yezid'in birlikte hareket ettiği Abbasî davetinde temel ilke, Allah'ın kitabı ve Peygamber'in yolunu izleme prensibine dayalıydı. Aşırı dini fikirler, Abbasî hareketini yönlendirenlerce kabul edilmiyordu. Ammar'ın öldürülmesinden sonra Muhammed b. Ali, Horasan'daki Abbasî taraftarlarıyla yazışma ve elçi göndermeyi kesti.⁴³ Muhammed b. Ali ile Horasanlılar arasında, Ammar b. Yezid nedeniyle oluşan bu kriz, Bukeyr b. Mâhân'ın Horasan'a iki defa gönderilmesiyle son bulmuştur.⁴⁴ Böylece Bukeyr, Ammar'ın bölgesinde bıraktığı olumsuz imajı kaldırmış ve Abbasî davetini eskiden olduğu gibi rayına oturtmuştur.

Horasanlılar'ın, Hıdaş'ın Hürremiyye'yi açıkça yaydığı aşırı akidelere küçük bir kesim dışında ilgi gösterilmediği, iyi bir gelecek vaadiyle halk üzerinde etkili olan bu hareketin, geçici bir heyecandan başka bir şey oluşturmadığı öne sürülür. Hıdaş'ın Hürremiye mezhebini yaymaya başlaması ile Horasanlı nakiplerde de ileri derecede bir hoşnutsuzluğun baş gösterdiğini ve güzel niyetlerini kötüye kullanıldığına inanan nakiplerin, dinsizlik ve küfrün hakim olduğu bu davetten çekilmek istedikleri belirtilir. Muhammed b. Ali ile Horasanlıların, Hıdaş'ın hareketi yüzünden açılan arasının, Muhammed b. Ali'nin bu hareketi muahezesi ile bile düzelmediği, ancak samimiyetinin özel ispatı

39 (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsîyye*, 212-213; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam Fi Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülük*, VII/200; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/326. Ayrıca bkz. Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-İmâme*, 35.

40 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/326. Krş., el-Makdisî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*, VI/61; Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-İmâme*, 34.

41 el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, III/118.

42 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülük*, VI/562. Ayrıca bkz., Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev., Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., İstanbul 2000, 108-109.

43 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülük*, VII/141-142; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/326.

44 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe(276/889), *Kitâbü'l-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tahâ Muhammed el-Zeyni, I-II, Kahire 1967, I/323; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, III/118.

olan bakır ve demir kaplı birkaç asayı göndermesi ile mümkün olabildiği zikredilir.⁴⁵

Hıdaş'ın Abbasî davetindeki önemini ilk ortaya koyan Welhausen, Ammar b. Yezid'in Hürremî fikirler taşıdığı için imam tarafından reddedildiği şeklindeki açıklamaları taraflı bulur. Bilakis onun Hâşimiyye teşkilatına mensup olmanın yanında bu teşkilat içinde önemli bir rol oynadığına işaret eder. Welhausen'ın iddiasına göre Ammar b. Yezid, Hâşimiyye teşkilat yapısının sağlam bir temel üzerinde oturmasında büyük başarı sağlamış ve Horasan'da gerçek ve devam edici bir başarı elde ederek, hem Araplar hem de mevâlî arasında yaygın bir destek kazandırmıştır. O, Ammar b. Yezid'in Hurremiyye içinde yer alan bazı fikirlere cephe almadığını, hatta bunu takviye ve istismar ettiğini ifade etmiştir. Fakat zaten etraflarında Ravendiye gibi çok uç fikirleri bulundurmaktan çekinmemiş olan Abbasîlerin, Ammar b. Yezid'i fikirlerinden dolayı reddetmelerinin makul olmadığını zikretmiştir. Ona göre Ammar b. Yezid konusunda Abbasîleri asıl endişelendiren nokta, ihtilal fırkasının, Ammar b. Yezid'in idaresinde elde ettiği başarıyla Horasan'da müstakil bir organizasyon haline gelmiş olmasıdır. Merv'de Kûfe'nin oyuncağı olmak istemeyen yerli bir grubun varlığı da Horasan'ın dizginlerini Muhammed b. Ali'nin elinden çıkaracak bir tehlikeye dönüşmüştür.⁴⁶ Sharon da Ammar'ın Hâşimî lideri olarak, Alioğulları için çalıştığı görüşündedir. Onun Merv'deki başarısını iyi bir teşkilatçı olmasının ötesinde, yaydığı ideolojinin kabul görür bir yapıda oluşuna bağlar. Horasan'daki Alioğulları taraftarları ve davetin ilk dönemi için oldukça tanınmış bir slogan olan *er-Rıza min Âli Muhammed* çağrısıyla Ammar b. Yezid'in büyük kitleleri kendisine çekebildiğini zikreder. Ona göre, Ebû Hâşim'in ölümünden sonra orijinal Hâşimiyye, genel anlamda Peygamber ailesinin davasına destek olmaya devam etmiş ve bu destek, zaman içerisinde gittikçe Fatıma evladı taraftarlığına doğru kaymıştı. O, bu gelişmenin Muhammed b. Ali'yi rahatsız ettiğini iddia eder.⁴⁷

Sharon, Muhammed b. Ali'nin, bu hareketle Horasan'daki yeni bağımsız merkezin, arada Kûfe olmaksızın direk olarak kendisine bağlanması gerektiğinin farkına vardığını, fakat Ammar b. Yezid yaşadığı sürece bunun imkansız olduğunu bildiğinden, Ammar b. Yezid'in liderliğine karşı isteksiz bir onay vermek zorunda kalmış olabileceğini belirtir. Ona göre Muhammed b. Ali, Ammar b. Yezid'in ölümünden sonra dahi, Horasan'daki teşkilatı kazanmakta zorlanmıştır.⁴⁸ Süleyman b. Kesir'in, 120/739 yılında Humeyme'ye yaptığı ziyaretin, Muhammed b. Ali ile Horasanlılar arasında beş sene kadar sürecek bir kopukluğu başlattığını ifade eden Taberî, Süleyman b. Kesir ve Horasanlı-

45 et-Taberî, *Târhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/141-142.

46 Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 244-246.

47 Sharon, *Black Banners from the East*, 170, 172. Ayrıca bkz., Hawting, *First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate*, 112.

48 Sharon, "Khidash", 2.

lar'ın saf bir Alioğlu-Hâşimi eksenli ideolojiye tepki göstermelerinin, bu kopukluğu başlatan ciddi bir problem olduğunu belirtir.⁴⁹ Mes'ûdî, Muhammed b. Ali ile Horasanlılar arasındaki ilişkilerdeki iyileşmeyi, Kûfe'de Zeyd b. Ali'nin isyanının 122/740'da bastırılması ve oğlu Yahya'nın da 125/743'de idamı sonrası Ali taraftarları arasında yaşanan büyük krize bağlamaktadır. Ona göre, bu iki hareketten de mehdilik beklentilerine cevap alamayan Alioğlu taraftarları, Horasan'da pişmanlık duygularıyla tam bir üzüntü yaşıyordu. Burada her yerde siyahlar giyiniyor, öldürülen Alioğulları için ağıtlar yakılıyor ve yeni doğan çocuklara Zeyd ve Yahya isimleri veriliyordu.⁵⁰ Sharon, bu hissiyatın, Alioğlu taraftarlarında, şehitlerinin kanını dava edecek yeni bir lider ihtiyacı doğurduğunu ve bu yüzden de Abbâsî imamıyla yeniden temasa geçildiğini ifade eder. Daveti bir Abbâsî hareketine çevirmek için vakit kollayan Abbâsî imamı için de şartların uygunluğuna işaret eden Sharon, Horasan'daki davetin, Ammar b. Yezid'in faaliyetleri yüzünden 126/744'e kadar saf bir Alioğlu karakterinden Abbâsî tabiata geçemediğini vurgular. Abbasîlerin, Horasan ahalisi üzerindeki Alioğlu etkisini iktidara gelmelerinden sonra dahi silemediklerini, Mansur'a ait "Horasan'daki insanların kalbinde Âl-i Ebî Tâlib'e olan sevgileri, bize olan sevgileriyle karışıktır" sözleriyle açıklar.⁵¹ Bununla beraber Abbasîlerin davası, en yüksek derecede tehlikeye sokulmuş ise de, tamamen kaybedilmiş değildi. Mesela Hıdaş'ın yaydığı fikirlere pek büyük bir tesir atfetmemek gerekir.⁵²

Bu anlamda *Ahbar*'da zikredilen bir rivayete göre; Hıdaş'ın Nişabur'daki taraftarlarından bahsedilir. Bunların lideri Ebû Hâlid adında biridir ve bu gruba Hâlidîyye denir. Bunlar, iktidara gelmelerinden itibaren Abbasîlerin aleyhine çalışmışlardır. Ebû Ca'fer Mansûr zamanında da isim değiştirerek, Fatıma'ya nispetle, Fatimiyye adını almışlardır. İddialarına göre, İmam İbrahim'in vefatından sonra vasiyet kanalıyla yeni bir imam tayin edilmemiştir ve bu yüzden imametın Alioğullarına dönmesi gerekir, ki bunlar da Fatıma'nın çocuklarıdır.⁵³ Bu rivayetten hareketle, Hâşimiyye'nin devamı olduğu anlaşılan Halidiyye-Fatimiyye'nin, fikirlerini Hıdaş'tan aldığı ileri sürülür.⁵⁴ Ancak Ali yanlısı bir tutumdan kaynaklanan dışlanma iddiasının aslında ima bile edilmediği görülmektedir.⁵⁵ Bu sebeple Ammar b. Yezid, Horasan'da gerçek bir başarı elde ederek, hem Araplar hem de mevâlî arasında yaygın bir destek kazanmıştır.

Sonuç olarak Ammar b. Yezid, Hâşimiyye teşkilatına mensup olmanın yanında, Abbâsî daveti içinde de önemli bir yere sahiptir. Abbâsî daveti, Am-

49 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/141-142.

50 Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî(346/957), *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, Beyrut 1965, III/212-213.

51 Geniş bilgi için bkz., Sharon, "Khidash", 2-3.

52 Bkz., Vloten, *Emeviler Devrinde Arap Hakimiyeti*, 62.

53 (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 403-404.

54 Bkz., Sharon, *Black Banners from the East*, 169.

55 Bkz., Bozkurt, *Abbâsî İhtilalinin Oluşum Süreci*, 51.

mar b. Yezid'in saflarına katılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Ammar b. Yezid, Horasan'da gerçek bir başarı elde ederek, Araplar ve mevâli arasında önemli bir konum kazanmıştır. Bundan dolayı Hıdaş'ın taraftarları, imametini Muhammed b. Ali'den Ammar b. Yezid'e geçtiğini iddia etmektedirler. Muhammed b. Ali ile Horasanlılar arasında Ammar b. Yezid nedeniyle oluşan kriz, Bukeyr b. Mâhân'ın Horasan'a iki defa gönderilmesiyle son bulmuştur. Böylece Bukeyr, Ammar'ın bölgesinde bıraktığı olumsuz imajı kaldırmış ve Abbasî davetini eskiden olduğu gibi rayına oturtmuştur. Ammar b. Yezid, bir çok başarıya imza atmaya başladığı sıralarda, Hürremî iddiaları kabul ederek, gulat fikirlere cevaz vermeğe başladığı için, Esed b. Abdillâh tarafından işkenceyle öldürülmüştür. Muhammed b. Ali, Hıdaş'ın yaydığı fikirler sebebiyle onu reddetmiş ve ona tabi oldukları için Horasan'daki taraftarlarıyla belirli bir süre konuşmamıştı. Değişik şehirlere gönderdiği daileri vasıtasıyla Hıdaş'ın görüşlerini yalanlamış ve halkın bunları kabul etmemesini istemişti.

Horasan ve Kufe arasındaki irtibatın güvenlik sebebiyle zayıf oluşu, Hıdaş'ın Muhammed b. Ali tarafından kontrol edilmesini güçleştirmiş ve ona Horasan'da bağımsız bir yapı kurma imkanı sağlamıştır. Ammar b. Yezid'in, Horasan'daki davetin oluşma safhasında Abbasî Daveti açısından kabul edilemez bir rol oynamış olması, onun Abbasîlerce reddine sebep olmuştur. Kaynaklarda hakkında geçen kısa bilgilerde ona isnat edilen en bariz kimlik, sapık fikirler yayan biri oluşu noktasındadır. Diğer yandan, Ammar b. Yezid, Hâşîmiyye içindeki iç çekişmeyi ilk defa su yüzüne çıkarması açısından, daha sonraki olaylara da ışık tutacak mahiyettedir.

Bu dönemde Abbasî daveti ileri derecede tehlikeye sokulmuş, ancak tam olarak kaybedilmemiştir. Hıdaş'ın hareketlerinin bir neticesi olarak, Muhammed b. Ali, Ammar b. Yezid taraftarları aleyhine dönerek, onlar ile münasebetini kesti. Ammar b. Yezid öldürüldükten sonra, taraftarları onun imametini savunarak, İsa Peygamber gibi, onun ölmediğini, göğe çıkarıldığını iddia etmişlerdir.